

POCZUCIE SENSU ŻYCIA MŁODZIEŻY A JEJ KONCEPCJE PRZYSZŁOŚCI OSOBISTEJ

Hanna Liberska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Institute of Psychology, Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz

SENSE OF MEANING IN LIFE OF ADOLESCENTS AND THEIR CONCEPTIONS OF THE PERSONAL FUTURE

Summary. The needs of individual to find meaning in his own life and to build own future conception are considered as important regulators of youth activity. This is a thesis accepted in psychological literature (Tyszkowa, 1990). Their realization is not only provided a positive transition of a youth to adulthood but also sets the framework for their further development. The article presents the results of research on the relation between sense of meaning in life and personal future conceptions built by modern young people. The results indicate that a relatively strong sense of meaning in life is characteristic for these adolescents, which created the conceptions of life with a high level of structuration.

Key words: sense of meaning in life, the conception of the future, adolescents

Wprowadzenie

Potrzeba odnalezienia sensu własnego życia, „wYROBIENIA SOBIE JASNEGO ZDANIA o celach własnego życia i zadaniach życia społecznego...” ujawnia się z dużą siłą w okresie dorastania (Szuman, 1947, s. 64). Wcześniej, zdaniem cytowanego badacza, dziewczęta i chłopcy interesują się przede wszystkim faktami, starają się zrozumieć przyczyny wydarzeń i wyjaśnić przyczyny ich zachodzenia. Dążą do poznania świata fizycznego i praw nim rządzących. Środowisko społeczno-kulturowe, jak i świat własnych przeżyć, stają się pierwszoplanowymi przedmiotami poznania dostępnymi dopiero dla dorastających (Inhelder, Piaget, 1970). Przemiany okresu dorastania uwrażliwiają jednostkę na problemy społeczne, egzystencjalne i światopoglądowe, i przygotowują podstawy do wykreowania osobistej filozofii życia i filozofii szczęścia, którą – co podkreśla Szuman (1947) – ma każdy dorosły człowiek. Porównanie ideałów młodzieńczych odnoszących się do własnej osoby i otaczającej rzeczywistości ze światem realnym, w tym *ja realnym* i dostrzeżenie ich rozbieżności stymuluje aktywność dorastającej jednostki ukierunkowaną na usu-

---

Adres do korespondencji: Hanna Liberska, e-mail, hanna.liberska@op.pl

nięcie tej rozbieżności lub jej zmniejszenie. W ten sposób zostaje wyznaczony tor dalszego rozwoju indywidualnego w kolejnych okresach życia.

Każdy człowiek, a szczególnie w przededniu wejścia w dorosłość, potrzebuje celu, gdyż „musi wiedzieć dokąd ma pójść...” (Fromm, 2000, s. 212). Środowisko społeczno-kulturowe dostarcza młodemu człowiekowi ramy orientacyjnej i przedmiotu, obiektu w który może wierzyć. Może nim być istota wyższa, miłość, uczciwość, władza, praca, dobra materialne – „coś”, co stymuluje bądź ogranicza jego rozwój osobowy a co można zaliczyć do kategorii „być” lub „mieć”. Jego ustalenie jest warunkiem koniecznym dla zintegrowania przez młodego człowieka kierunków podejmowanych działań i wysiłków. W ten sposób staje się zdolnym „przekroczyć wyizolowaną egzystencję, wraz z jej wszelkimi wątpliwościami i niepewnością, aby zaspokoić potrzebę posiadania sensu życia” (Fromm, 2000, s. 212). Sens życia – stając się elementem osobistego stosunku do życia i świata – wchodzi w skład światopoglądu człowieka, jego modelu świata, który zostaje zarysowany już w okresie dorastania (Szuman, 1947, 1985).

Według Obuchowskiego (2000) własny model świata i koncepcja własnej osoby są podstawą ustalenia sensu życia przez młodego człowieka. W swych pracach podkreśla on, że konstruktywne rozwiązanie dylematu związanego z ustaleniem sensu życia przez współczesną młodzież jest zakłócanie przez przemiany kulturowe świadczące „o dynamice zła, wobec którego obecne społeczeństwa i społeczności są bezradne” (Obuchowski, 2000, s. 304). Niektórzy dorastający, pozbawienie wsparcia starszego pokolenia, unikają trudu samopoznania i samookreślenia oraz zbudowania koncepcji własnej drogi życiowej, przyjmując wartości, cele, wzory i modele zachowań, które nie wymagają wysiłku intelektualnego i pozwalają uniknąć podjęcia odpowiedzialności za siebie (Liberska, 2007).

Psychologowie i socjologowie wskazują liczne niebezpieczeństwa związane z postępowaniem cywilizacyjnym, w tym ze zmiennością i niepewnością warunków życiowych oraz dostępnością dóbr materialnych, które wbrew wcześniejszym oczekiwaniom nie ułatwiają rozwoju osobowości ani osiągnięcia dojrzałości psychicznej (Obuchowski, 2000; Liberska, 2009), hamując poszukiwanie sensu życia (Bauman, 2000, 2006). Postrzegany przez młodzież relatywizm moralny dopuszczający „zakłamanie, oficjalny i nieoficjalny system wartości” (Kotlarska-Michalska, 2007, s. 142), podważający wartości wpisane w tradycję danej kultury, który ujawnia się w postępowaniu rodziców i innych osób znaczących, pobudza niektórych dorastających do poszukiwania sensu życia wśród wartości i celów propagowanych przez grupy ze świata podkultury, a innych przekonuje o bezsensie ludzkiej egzystencji.

Problem siły oddziaływań środowiska społecznego na ustalenie sensu życia przez młodzież do tej pory nie został rozwiązany. Zdaniem niektórych formowanie sensu życia (inaczej – racji własnej) zachodzi przede wszystkim pod wpływem środowiska rodzinnego i szkolnego (Zaborowski, 2002). Według innych przynajmniej częściowo niezależny od wpływów społecznych, określonej filozofii czy odkryć nauki (Mądrzycki, 1996). Niezależnie od roli środowiska społecznego w kształtowaniu poglądu dorastających na świat i życie jest ono ważnym czynnikiem rozwoju człowieka (Piaget, 1977). Funkcjonując jako poznawcza mapa świata nie tyl-

ko umożliwi mu zaspokojenie potrzeby poznawczej i bezpieczeństwa, ale też jest źródłem wartości, norm i celów regulujących aktywność i tym samym nadaje sens życiu (Liberska, 2011).

„Dojrzały sens życia ujmuje wkład jednostki w to, w czym ona istnieje, w czym działa i w czym będzie realizowała się jej przyszłość” (Obuchowski, 2002, s. 314). Jest uznawany za zasadniczy warunek sformułowania osobistych zadań tak bliskich, jak i dalekich, podstawę odporności psychicznej oraz, co dostrzega Obuchowski (2000), daje zdolność do kontrolowania własnej biografii. Z tym z kolei ściśle wiąże się poczucie odpowiedzialności. Jednak w okresie dorastania trudno mówić o dojrzałym sensie życia, chociaż potrzeba sensu życia ujawnia się u młodzieży. W okresach dorosłego życia może dochodzić do rekonstrukcji wcześniejszych ustaleń w tej kwestii lub radykalnej zmiany (Pietrasiński, 1990). Sens życia może być definiowany poprzez osiąganie dość izolowanych i rozproszonych celów, co dotyczy w sposób szczególny dorastających. Śledząc rozwój w okresach dorosłości, można dostrzec, iż nieraz zostaje on podporządkowany „wartościom i celom najwyższym, scalającym pojedyncze dążenia i podnoszącym rangę oraz pogłębiającym sens całego życia” (Pietrasiński, 1990, s. 46).

Analiza rozważań wyżej cytowanych badaczy wskazuje na związki sensu życia z autokreacją (Pietrasiński, 1990) i upodmiotowieniem jednostki ludzkiej, z uzyskaniem przez nią statusu *osoby* (Obuchowski, 2001). W tym miejscu warto przypomnieć pogląd Adlera (1986), który głosi, że sens życia powinna stanowić przede wszystkim realizacja wartości, celów i zadań ponadosobistych, służących dobru ponadjednostkowemu, ogólnoludzkiemu. Wielu autorów, zgadzając się z powyższym stanowiskiem, wyraża pogląd, iż określenie sensu życia poprzez kategorie celów konsumpcyjnych i utylitarnych jest niekorzystne z punktu widzenia wszechstronnego rozwoju człowieka (Obuchowski, 1993, 2001; Giddens, 2001; Zaborowski, 2002).

Pierwsze doświadczenia młodego człowieka związane z pełnieniem wybranych ról dorosłych, pierwsze sukcesy lub porażki w realizacji planów życiowych mogą wzbudzić jego refleksję nad trafnością rozpoznania sensu własnej egzystencji. Poczucie spełnienia lub niespełnienia, satysfakcja lub brak satysfakcji z własnych dokonań związanych z wkraczaniem w dorosłość mogą doprowadzić już we wczesnych jej stadiach do podtrzymania bądź modyfikacji wcześniejszych ustaleń dotyczących sensu życia. Rekonstrukcje sensu życia są wplecione w proces indywidualizacji i mogą być uznane za przejaw zwiększającej się autonomii jednostki, jak też za warunek dopełnienia osobowej organizacji działania (Niemczyński, 1980).

W powyższym świetle potrzeba nadaniu życiu sensu u dorastających wiąże się z tworzeniem koncepcji własnego życia, ustalaniem jego celów i zadań (Niemczyński, 1988), a w okresach dorosłości wydaje się pełnić istotną rolę w stabilizowaniu kierunku rozwoju indywidualnego. W znacznej mierze warunkuje osiąganie autonomii i podmiotowości w biegu życia. W ostatnim okresie rozwojowym, w fazie preterminalnej, przekonanie jednostki o sensowności własnej egzystencji zmniejsza lęk przed śmiercią (Straś-Romanowska, 2000).

W tym miejscu nasuwa się kilka ważnych pytań dotyczących problematyki sensu życia, między innymi o kryteria wartościowania, rolę idealizacji, a także o związki sensu życia i aktywności mu podporządkowanej z poczuciem szczęścia (Adler, 1986; Obuchowski, 2000; Czapiński, 2004; Niemczyński, 2007). Uzyskanie na nie odpowiedzi wymaga pogłębionej eksploracji w tym obszarze. Jednak to nie one stanowią główny przedmiot niniejszego opracowania, lecz związek poczucia sensu życia dorastających z ich koncepcjami przyszłości osobistej.

Przegląd literatury przedmiotu i wyniki badań wskazują na nasilanie się aktywności ukierunkowanej na określenie sensu własnego życia w okresie dorastania i dostarczają podstawy do poszukiwania jego związków z formowaniem koncepcji życia przez młodych ludzi (Obuchowska, 1996). Analiza procesów rozwojowych ukazuje zróżnicowanie tego okresu i stanowi punkt wyjścia do wyodrębnienia w jego przebiegu dwóch faz: wczesnej (wiek dorastania) i późnej (wiek młodzieńczy) (Kielar-Turska, 2000; Obuchowska, 2000).

Dla pierwszej fazy dorastania, zwanej też fazą pokwitania albo poczwarki, najbardziej charakterystyczne są przemiany dotyczące anatomii i fizjologii organizmu (Obuchowska, 1996). Kończy się ona osiągnięciem zdolności do prokreacji w wymiarze biologicznym.

Dla fazy drugiej, zwanej fazą motyla, najbardziej charakterystyczne są przemiany psychiki dziewcząt i chłopców w sferze poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej i społecznej prowadzące do określenia własnej tożsamości (Oleszkowicz, Senejko, 2011, 2013) i odkrycia sensu własnej egzystencji. Zmiany rozwojowe przygotowują jednostkę do osiągnięcia wstępnej integracji psychicznej i dojrzałości w wymiarze nie tylko biologicznym, ale także intelektualnym, emocjonalnym i społecznym. Tym samym młody człowiek staje się zdolny do decydowania o sobie i gotowy do podjęcia decyzji życiowo doniosłych (Walesa, 1988). Należy podkreślić, że osiągnięcie zdolności samodzielnego kształtowania własnego losu wiąże się z odjęciem odpowiedzialności.

W okresie dorastania jednostka – próbując udzielić odpowiedzi na nurtujące ją pytania o cel swego istnienia – konstruuje koncepcję swego przyszłego życia. Konceptualne opracowanie własnej drogi życiowej przez młodego człowieka jest ściśle związane z odnalezieniem przez niego sensu egzystencji. Jego rozpoznanie umożliwia jednostce pozytywne spełnianie się w biegu życia poprzez wykorzystanie własnego potencjału rozwojowego.

Przyjmujemy, za Obuchowskim (1995), że sens życia jest potrzebą człowieka, której realizacja jest warunkiem koniecznym dalszego rozwoju jego osobowości.

W procesie poszukiwania sensu życia można wyróżnić trzy fazy (Obuchowski, 1995, 2000):

1. Fazę identyfikacji, w której dorastająca jednostka utożsamia się z wzorami, modelami funkcjonującymi w otaczającym go świecie, w szczególności z autorytetami (w tym także z rodzicami, o ile są osobami znaczącymi dla syna i/lub córki). W fazie identyfikacji jednostka poszukuje wzorów osobowych przede wszystkim w swym najbliższym otoczeniu. Od osób znaczących przejmuje wartości, cele, postawy, poglądy, zachowania, jednak często czyni to bez pełnego rozeznania,

w sposób powierzchowny. Uwarunkowane jest to właściwościami ogólnego rozwoju w wieku dorastania, szczególnie w sferze społeczno-moralnej i intelektualnej, ograniczonym krytycyzmem i stosunkowo ubogim doświadczeniem (Piaget, 1977; Kielar-Turska, 2000; Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

2. Fazę kosmiczną – dorastająca jednostka w trakcie trwania tej fazy, dążąc do określenia swych celów i sensu egzystencji, odrywa się od realnych wzorów osobowych i zanurza w świat fantazji, podlegając fascynacji mniej lub bardziej szczytnymi wzorami osobowymi, różnymi ideałami, wartościami – niekiedy spoza własnego kręgu kulturowego. Pojawiają się pierwsze ustalenia dotyczące sensu życia. Jednak ze względu na ich oderwanie od rzeczywistości, przyjmują postać mglistą, płynną. Cechują się dużą zmiennością. Nie dochodzi jeszcze do skonstruowania relatywnie stabilnych zadań dalekich mających zdolność kierowania dalszym życiem podmiotu. Zahamowanie rozwoju indywidualnego w tej fazie uniemożliwia uzyskanie poczucia sensu istnienia i pełnej podmiotowości.

3. Fazę dojrzałego sensu życia, w której jednostka określa własną tożsamość, ustala cele i zadania. Operacjonalizuje je i tym samym definiuje sens swego istnienia – tak w rzeczywistości aktualnej, jak i antycypowanej w przyszłości (Liberska, 2004).

W świetle poglądów Szumana (1933, 1985) dotyczących perspektyw, ideałów i planów życiowych młodzieży – jednostka w tej fazie rozwoju jest już zdolna do tworzenia ideałów realnych, w odróżnieniu od ideałów utopijnych charakterystycznych dla fazy wcześniejszej. Wywierają one doniosły wpływ na cele i dążenia ludzi w dorosłości. Młody człowiek, nie umiejąc określić własnych wartości, celów i zadań lub też nie będąc w stanie odnieść ich do warunków społeczno-ekonomicznych jest pozbawiony szansy zbudowania koncepcji własnej osoby i własnego życia, co utrudnia, a niekiedy uniemożliwia mu odnalezienie swego miejsca w świecie. Jego egzystencja jest „bezmyślna” i „jałowa”, bo pozbawiona sensu – tak w perspektywie bliskiej, jak i dalekiej (Szuman, 1985, s. 86). W powyższym świetle poczucie sensu życia można uznać za telecentryczny czynnik rozwoju, który bazuje na podstawowych celach i zamierzeniach podmiotu. Szczególnie doniosłe znaczenie w rozwoju młodzieży mają dążenia i plany długodystansowe, posiadające charakter dążeń perspektywicznych składających się na właściwy plan życia, który „musi wytworzyć każdy młody człowiek zawczasu, jeżeli ma do czegoś dojść w życiu i coś pozytywnego, pożytecznego i wartościowego w nim zdziałać” (Szuman, 1985, s. 98).

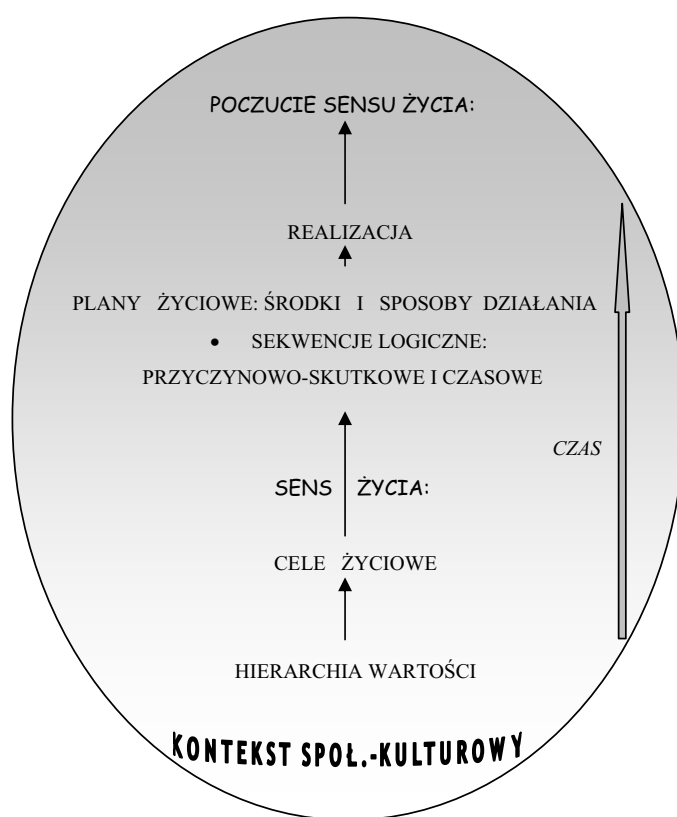
Zgodnie zatem z wcześniejszymi rozważaniami, cele, oczekiwania, zadania ustanowione przez podmiot, które zostały uwzględnione przez niego w koncepcji własnej przyszłości stanowią sedno, czy też samo jądro sensu ludzkiej egzystencji.

W okresie wczesnej dorosłości, jak i w następnych okresach rozwoju, człowiek uzyskuje możliwości zrealizowania celów i zadań wpisanych przez niego we własną koncepcję siebie samego i koncepcję przyszłej drogi życiowej (Gurba, 2011). Podejmując aktywność ukierunkowaną na ich zrealizowanie, zbiera informacje zwrotne będące podstawą ewaluacji własnych działań, służące ich potencjalnym modyfikacjom umożliwiającym osiągnięcie podstawowych celów. Tym samym

podtrzymuje przekonanie o sensie własnego życia. Stanowi to podstawę jego poczucia bezpieczeństwa oraz poczucia identyczności i ciągłości własnej osoby i drogi życiowej. Takie postępowanie wskazuje na rzeczywiste, a nie wyłącznie deklarytywne podjęcie przez podmiot odpowiedzialności osobistej za własny los.

Podstawowym warunkiem uzyskania poczucia sensu własnego życia, jak już wcześniej wspomniano, jest uwewnętrznienie wartości charakterystycznych dla danej kultury (Inhelder, Piaget, 1970; Maslow, 2004, Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

Rozpoznane związki pomiędzy wartościami, celami i planami ich realizowania a poczuciem sensu życia przedstawia autorski model (rycina 1).

Rycina 1. Kształtowanie się poczucia sensu życia (model związków między wartościami, celami życiowymi i poczuciem sensu życia w okresie dorastania) – opracowanie własne

Problem badań i pytania badawcze

Główny problem prezentowanej analizy dotyczy związków poczucia sensu życia młodzieży współczesnej z formowanymi przez nią koncepcjami własnej przyszłości.

Podstawowymi celami referowanych badań było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

Jak silne jest poczucie sensu życia współczesnej młodzieży?

Jaka jest treść i charakterystyka temporalna koncepcji przyszłości osobistej młodzieży?

Czy koncepcje życia formowane przez młodzież o odmiennej sile poczucia sensu życia wykazują zróżnicowanie treściowe i temporalne?

Czy młodzież o odmiennej sile poczucia sensu życia buduje koncepcje przyszłości osobistej różniące się poziomem realizmu i strukturalizacji?

W świetle literatury przedmiotu oczekiwano, że koncepcje przyszłości osobistej młodzieży o różnej sile poczucia sensu życia mają odmienną charakterystykę treściową i temporalną, jak również cechują się odmiennym poziomem realizmu i strukturalizacji.

Metoda

Osoby badane

W badaniach uczestniczyło 60 osób znajdujących się w przedziale wiekowym od 16,1 do 18,4 lat, czyli wszystkie znajdowały się w drugiej fazie dorastania zwanej przez Obuchowską fazą „motyla” (1996). Grupa badawcza obejmowała 33 dziewczęta i 27 chłopców. Uczestnicy badania byli uczniami szkół ponadgimnazjalnych z terenu Poznania. Udział w badaniach był dobrowolny.

Narzędzia badawcze

Do pomiaru poczucia sensu życia wykorzystano skale z zestawu kwestionariuszy Euronet. Są to 4-punktowe skale Likerta – od 1 do 4 (gdzie 1 oznacza, że stwierdzenie w odniesieniu do osoby badanej jest zupełnie nieprawdziwe, a ocena 4 oznacza, że stwierdzenie jest w pełni prawdziwe). (Przykładowe pozycje: „Moje życie nie ma sensu”; „Moje życie biegnie po właściwych torach”). Dane dotyczące treści i struktury temporalnej koncepcji życiowych młodzieży zebrano za pomocą kwestionariusza „Oczekiwania wobec przyszłości” pochodzącego z tego samego zestawu narzędzi badawczych. W kwestionariuszu uwzględniono oczekiwania odnoszące się do edukacji, pracy, rodziny, życia towarzyskiego, zdrowia, sfery materialnej i in. Zadaniem osoby badanej jest określenie ważności danego oczekiwania jako: bardzo ważnego, dość ważnego, niezbyt ważnego lub zupełnie nieważnego. Każdej ocenie przypisana jest określona liczba punktów (od 1 do 4). Po udzieleniu odpowiedzi dotyczącej ważności danego oczekiwania osoba badana jest proszona o podanie swego wieku, w którym będzie w momencie zrealizowania tego oczekiwania. (Przykładowe oczekiwanie: „Podjąć odpowiedzialność za rodzi-

ców”, „Wyjść za mąż/żyć ze stałym partnerem”; przykładowe pytanie o moment realizacji: W jakim wieku oczekujesz zrealizowania danego oczekiwania/celu? Ile lat będziesz wtedy mieć?).

Do rozpoznania poziomu strukturacji i realizmu koncepcji życiowych młodzieży wykorzystano materiał uzyskany za pomocą eseju „Ja i moja przyszłość”, który podlegał ocenie przez trzech sędziów kompetentnych (współczynnik zgodności dla stopnia strukturacji wyniósł 0,83, a dla stopnia realizmu przyjął wartość 0,90).

Przebieg badań

W pierwszym etapie badano siłę poczucia sensu życia młodzieży. W drugim etapie badani wypełniali kwestionariusz „Oczekiwania wobec przyszłości”. Oba te badania przebiegały w szkole.

W ostatnim etapie badań młodzi ludzie zostali poproszeni o przygotowanie eseju „Ja i moja przyszłość”, na którego napisanie mieli tydzień. Badanym przedstawiono ujednoliconą instrukcję: „Napisz o całym Twoim przyszłym życiu, o ważnych wydarzeniach, których oczekujesz. Napisz o Twoich planach i celach, które zamierzasz zrealizować w przyszłości. Przedstaw oczekiwaną przez Ciebie kolejność ich realizacji i określ Twój wiek w tym momencie. Czy Twoje cele wiążą się jakoś ze sobą? Wyjaśnij te powiązania. W jaki sposób zamierzasz zrealizować swe cele? Czy w związku z nimi podjąłeś(aś) już jakieś działania? Na czym one polegały?”

Wyniki badań

W pierwszej kolejności przedstawione są wyniki badań własnych nad poczuciem sensu życia młodzieży, a następnie wyniki badań nad koncepcjami życia określonymi poprzez kategorie celów i zadań, na których się koncentruje. W ostatniej kolejności prezentowane są wyniki dotyczące strukturacji i realizmu koncepcji życiowych formowanych przez osoby badane.

Poczucie sensu życia badanej młodzieży

Analiza wyników badań dotyczących poczucia sensu życia pozwoliła wyróżnić trzy podgrupy badanej młodzieży:

- 1) o silnym poczuciu sensu życia (suma punktów z przedziału < 12; 16 >), do której zaliczono 55% badanych,
- 2) o umiarkowanie silnym poczuciu sensu życia (suma punktów z przedziału < 7; 11 >), do której zaliczono 25% badanych.
- 3) o słabym poczuciu sensu życia (suma punktów z przedziału < 4; 6 >) do tej podgrupy zaliczono 20% badanych.

Wyniki badań wskazują, że wśród badanej młodzieży najliczniejszą podgrupę stanowiły osoby ujawniające silne poczucie sensu życia, mniej liczną podgrupę tworzyli badani cechujący się umiarkowanie silnym poczuciem sensu życia, a najmniej liczną – osoby, u których rozpoznano poczucie sensu własnej egzystencji o małej sile.

Treść oczekiwań młodzieży i ich struktura temporalna

Dane zebrane z wykorzystaniem kwestionariusza pokazują, że większość oczekiwań młodzieży dotyczących przyszłości ma status bardzo ważnych lub ważnych (tabela 1).

Tabela 1. Statusy ważności oczekiwań młodzieży dotyczących przyszłości

Status ważności	Treść oczekiwania
Oczekiwania najważniejsze (3,75-4,00)	Zdobyć dobry zawód Dobre zdrowie Podjąć obowiązki odpowiedzialności za rodziców
Oczekiwania bardzo ważne (3,50-3,74)	Być lubianym przez innych ludzi Odebrać dobrą edukację Czerpać zadowolenie z wakacji i czasu wolnego
Oczekiwania ważne (3,00-3,49)	Mieć dzieci Zawrzeć związek małżeński Zarabiać „duże” pieniądze Zostać wybitnym fachowcem Być użytecznym dla kraju Bawić się dobrze z przyjaciółmi Wiele podróżować i poznać świat
Oczekiwania niezbyt ważne (2,00-2,99)	Stać się sławnym
Oczekiwania nieważne (1,00-1,99)	Brak

Analiza hierarchii ważności oczekiwań życiowych badanej młodzieży pokazuje, że na jej szczycie lokują się oczekiwania dotyczące zachowania dobrej kondycji fizycznej i psychicznej oraz uzyskania zdolności do samodzielnego i odpowiedzialnego radzenia sobie z zadaniami i wyzwaniami dorosłości.

W przekonaniu osób badanych pierwszoplanowymi są oczekiwania odnoszące się do rozwoju zawodowego, a na drugim planie znajdują się oczekiwania związane z osiągnięciem odpowiedzialności społecznej (Nurmi, Liiceanu, Liberska, 1999). Oczekiwania dotyczące natomiast życia towarzyskiego, przyszłej własnej rodziny oraz sukcesu życiowego składają się na grupę oczekiwań trzecioplanowych. Rozpoznanie przez młodzież oczekiwań dotyczących przyszłego życia, powiązanych z przekonaniem o możliwościach ich zrealizowania, daje młodzieży przeświadczenie o odnalezieniu sensu istnienia i jest podstawą uzyskania poczucia sensu życia w dorosłości.

Wysoki wynik uzyskany w pomiarze ważności oczekiwań odnoszących się do kariery zawodowej jest podstawą wnioskowania o realistycznej orientacji zawodo-

wej u badanej młodzieży. Niski wynik w pomiarze ważności oczekiwań dotyczących sukcesu życiowego pozwala natomiast wnioskować o realistycznej orientacji ku przyszłym rolom przypisywanym dorosłym przez młodzież. Zatem dla badanej młodzieży charakterystyczna jest realistyczna orientacja zarówno w odniesieniu do oczekiwanego rozwoju zawodowego, jak i w odniesieniu do oczekiwań związanych z rozwojem społecznym, a dotyczących podejmowania ról dorosłych.

Analiza wyników dotyczących rozmieszczenia oczekiwań wzdłuż linii życia wskazuje, że obejmuje ono okres wczesnej dorosłości (tabela 2).

Tabela 2. Oczekiwany wiek realizacji poszczególnych oczekiwań młodzieży

Treść oczekiwania	Oczekiwany wiek realizacji (średnia)
Zawrzeć związek małżeński	26,07
Zdobyć dobry zawód	22,08
Mieć dzieci	27,09
Podjąć obowiązek odpowiedzialności za rodziców	33,01
Być użytecznym dla kraju	29,00
Zostać wybitnym fachowcem	29,08
Stać się sławnym	34,01
Wiele podróżować i poznać świat	23,07

Badana młodzież spodziewa się zrealizowania swoich oczekiwań między 22 a 34 rokiem życia. W najkrótszej perspektywie temporalnej lokowana jest realizacja oczekiwań dotyczących podróżowania po świecie i jego poznawania oraz zdobycia dobrego zawodu. Badani lokują je pomiędzy 22 a 24 rokiem życia. Nieco później spodziewają się zrealizowania oczekiwań dotyczących zawarcia małżeństwa (26 r.ż.), narodzin dziecka(ci) (27 r.ż.), wykazania się użytecznością dla kraju (29 r.ż.) i osiągnięcia pozycji wybitnego fachowca (29 r.ż.). Najpóźniej spodziewana jest realizacja oczekiwań dotyczących momentu podjęcia odpowiedzialności za rodziców (33 r.ż.) i uzyskania sławy (34 r.ż.).

Zatem w najkrótszej perspektywie temporalnej młodzież oczekuje, iż przygotowuje się do podjęcia roli zawodowej, a następnie – do podjęcia ról rodzinnych (małżeńskich i rodzicielskich). W nieco dalszej perspektywie ulokowane zostały oczekiwania dotyczące podjęcia odpowiedzialności społecznej. W najbardziej odległej perspektywie własnego życia badani spodziewają się zrealizowania oczekiwań związanych z sukcesem życiowym.

Analiza statystyczna nie ujawniła istotnych różnic ani w zawartości treściowej, ani lokalizacji temporalnej podstawowych celów życiowych młodzieży o odmiennej sile poczucia sensu życia.

Realizm koncepcji życia młodzieży a jej poczucie sensu życia

Poziom ustruktrowania i realizmu koncepcji budowanych przez badaną młodzież został określony na podstawie analizy jakościowej i ilościowej materiału zebranego za pomocą eseju, który podlegał kategoryzacji przez trzech sędziów kompetentnych. Wyróżnione zostały dwa poziomy ustruktrowania i realizmu: powyżej przeciętnego i poniżej przeciętnego.

Wyniki analizy pozwoliły stwierdzić, że poziom ustruktrowania i poziom realizmu koncepcji życiowych młodzieży w drugiej fazie dorastania jest zróżnicowany w podgrupach badanych o odmiennej sile poczucia sensu życia. Okazało się, że koncepcje budowane przez młodzież wykazują tym wyższy poziom realizmu, im silniejsze jest jej poczucie sensu życia – jednak różnica nie okazała się istotna statystycznie ($\chi^2 = 1,22 < \chi_{\alpha}^2 = 5,98, k = 2, \alpha = 0,05$).

W świetle wyników analizy statystycznej poziomy ustruktrowania koncepcji życia młodzieży o odmiennej sile poczucia sensu życia są istotnie różne ($\chi^2 = 9,09 > \chi_{\alpha}^2 = 7,82, k = 2, \alpha = 0,02$): poziom ustruktrowania koncepcji jest tym wyższy, im silniejsze jest poczucie sensu życia u młodzieży.

Testowano też różnice w poziomie ustruktrowania i realizmu perspektyw między grupą dziewcząt i chłopców o odmiennej sile poczucia sensu życia. Różnice nie okazały się istotne (odpowiednio: $\chi^2 = 0,09 < \chi_{\alpha}^2 = 3,84, k = 2, \chi^2 = 1,52 < \chi_{\alpha}^2 = 3,84, k = 2$). Jednak ogólne wyniki są wyższe w grupie dziewcząt niż chłopców: koncepcje życia budowane przez dziewczęta cechują się wyższym poziomem strukturacji i realizmu niż koncepcje ich rówieśników.

Analiza całości zebranego materiału dostarcza podstaw do stwierdzenia, że wyższy poziom realizmu i poziom strukturacji cechuje koncepcje życia formowane przez młodzież ujawniającą poczucie sensu życia o większej sile.

W okresie dorastania dziewczęta i chłopcy wykazują zróżnicowaną orientację nie tylko we własnych możliwościach ważnych dla zrealizowania ustalonych celów, ale też w warunkach zewnętrznych sprzyjających efektywności. W różnym stopniu droga dojścia do celu zostaje wypełniona przez odpowiednie powiązane ze sobą środki i strategie, co wynika z poziomu rozwoju wiedzy i zrozumienia, iż podcele (cele podrzędne) są środkami do zrealizowania celu głównego (nadrzędnego). Młodzi ludzie różnią się też sposobem opracowywania strategii osiągnięcia celów. W ocenie sędziów najbardziej precyzyjne okazały się strategie opracowywane przez osoby o wysokim natężeniu poczucia sensu życia.

Dorastający, którzy osiągnęli najwyższy poziom realizmu w formowaniu własnych koncepcji życia – a dotyczy to osób o silnym poczuciu sensu życia – angażują się już w działania prowadzące do zrealizowania celów (podcelów lub celów podrzędnych) warunkujących dojście do celów nadrzędnych. Wyraźnie uwidoczni się powiązanie funkcjonalne między terażniejszością a przyszłością.

Dyskusja

Zebrany materiał pozwala sformułować wniosek, iż zdecydowana większość badanych potrafi zdefiniować sens swego życia, posługując się kategoriami celów do zrealizowania i zadań do wykonania.

Młodzi ludzie są w stanie określić obszary swych zainteresowań i odpowiedzieć na pytania sformułowane wcześniej dotyczące własnej osoby i przyszłości (kim jestem?, co chcę osiągnąć? czego chcę uniknąć? itp.) W świetle wcześniejszych rozważań oznacza to, że młodzież w większości uzyskała już wstępne poczucie sensu własnej egzystencji pozwalające jej odnaleźć poczucie bezpieczeństwa w przededniu wejścia w świat ludzi dorosłych i ukierunkowujące jej starania o zdobycie w nim własnego miejsca. Wiąże się ono z wytworzeniem rozległego horyzontu czasowego, w którym młody człowiek umiejscawia swe dążenia powiązane różnymi relacjami, w różnym stopniu realne, obudowane mniej lub bardziej rozbudowanymi programami realizacyjnymi uwzględniającymi środki i sposoby osiągnięcia celów, czas, warunki/okoliczności i sekwencje działań. Tworzą one wiązki odpowiadające zadaniom rozwojowym przypisanym do poszczególnych okresów życia. Pełnią one funkcję regulatorów rozwoju w cyklu życia w sposób zgodny z prototypem kulturowym.

Jednak poziom strukturalizacji i realizmu koncepcji dróg życiowych młodzieży jest zróżnicowany, podobnie jak przejawiane przez młodych ludzi poczucie sensu życia. Przedstawione wyniki badań pokazują, że wyższy poziom realizmu i strukturalizacji koncepcji życiowej współwystępuje z silniejszym przekonaniem dorastającej jednostki o odnalezieniu sensu własnego życia.

Odwołując się do rozważań Szumana o zmianach rozwojowych idealizmu młodzieńczego, można przyjąć, iż większość badanej młodzieży weszła już w fazę idealizmu normatywnego i kieruje się ideałami realnymi. Zgodnie z propozycją Obuchowskiego ta podgrupa młodych ludzi zbliża się do granicy fazy kosmicznej i fazy dojrzałego sensu życia. Tworzy to dobrą podstawę do uzyskania i zachowania poczucia sensu życia w dalszych etapach życia i sprzyja stabilizacji drogi życiowej w przyszłości.

Definiowanie sensu życia w postaci celów zarówno konkretnych, jak i abstrakcyjnych, lecz osadzonych w koncepcjach cechujących się niskim poziomem strukturalizacji charakterystyczne jest przede wszystkim dla części młodzieży ujawniającej słabe poczucie sensu życia. Ta część młodzieży pozostaje jeszcze w fazie identyfikacji. Jest to zdecydowanie mniej liczna podgrupa niż poprzednia.

Jednak jest też mała podgrupa młodzieży, która ma trudności z odnalezieniem sensu swego życia. Na obecnym etapie badań trudno jednoznacznie rozstrzygnąć czy są to osoby o wolniejszym tempie rozwoju indywidualnego uwarunkowanym przez czynniki biologiczne i/lub środowiskowe (dzieci zarówno zaniedbywane, jak i nadmiernie rozpieszczane przez opiekunów) (Adler, 1986), które ciągle znajdują się w fazie kosmicznej (według Obuchowskiego) bądź w fazie idealizmu kompensacyjnego (według Szumana), bądź też fazy tworzenia koncepcji rzeczywistości doskonałej (według Obuchowskiej).

Jedynie niewielka część młodzieży odrzuca podstawowe cele i zadania przypisane do okresów dorastania i dorosłości i zastępuje je celami, u podłoża których nie znajdujemy wartości uniwersalnych, typowych dla naszej kultury. Niepokojące jest to, iż odnajduje w nich sens swojego życia, który będzie kierować ich aktywnością w dorosłości. W toku rozmów psychologicznych udało się ustalić, że są to jednostki

pozostające pod wpływem patologicznych wzorców zachowań w środowisku rówieśniczym i domowym.

Konkludując, poczucie sensu życia młodych ludzi jest odbiciem przede wszystkim jakości tworzonych koncepcji życia – ich poziomu strukturacji i realizmu, a w mniejszym stopniu ich treści i charakterystyki temporalnej. Treść zadań ulokowanych w koncepcjach życia nie różnicuje w sposób istotny młodych ludzi o odmiennej sile poczucia sensu życia. Są one mocno osadzone w kulturze, natomiast ich lokalizacja w czasie podlega silniejszym wpływom kontekstu ekologicznego (Liberska, 2002, 2007a). Dopiero w dorosłości jednostka jest w stanie odnajdować sens swego istnienia i dalej rozwijać się także poprzez realizację czynności codziennych (Pietrasieński, 1990), nawet zwyczajowych czy (wydawałoby się) rutynowych (Baumeister, 1991).

Trudności w odnalezieniu sensu życia i przeszkody w jego spełnieniu mogą doprowadzić do poczucia samotności egzystencjalnej (Dołęga, 2002), a dalej do frustracji egzystencjalnej, czy nawet nerwicy noogennej związanej z zaburzeniami w sferze woli sensu (Popielski, 1997). Brak poczucia sensu życia prowadzi do zaniku motywacji do działania, utraty radości życia, braku satysfakcji życiowej, wreszcie do prób samobójczych (Skrzypińska, 2002). W tym miejscu warto przypomnieć zalecenia, niejednokrotnie tu przywoływanego, wybitnego polskiego psychologa Szumana dotyczące szczególnej roli wychowawców młodzieży we wspomaganiu młodych ludzi w ich staraniach o odnalezienie sensu egzystencji. Wielu dorastającym konieczna jest pomoc ze strony ich nauczycieli i wychowawców w konstruowaniu planów życiowych, rozpoznaniu perspektyw rozwoju. Niebagatelne znaczenie ma osobisty przykład osób zaangażowanych w edukację młodzieży (nauczycieli, wychowawców, pedagoga szkolnego, psychologa).

Osiągnięcie określonego stopnia rozwoju umysłowego, zasobu wiedzy o własnej osobie i świecie oraz poziomu wykształcenia stanowią istotne, choć niewystarczające warunki ustalenia sensu własnego życia i zbudowania koncepcji własnej przyszłości. Szuman (1947, 1985) akcentuje znaczenie prawidłowo i odpowiedzialnie prowadzonej edukacji młodzieży, która powinna obejmować nie tylko przekaz pojęć, praw i koncepcji naukowych („wychowanie umysłowe”), ale też uwzględnić wychowanie estetyczne, społeczne i religijne.

Trudności w odnalezieniu sensu życia przez młodych ludzi mogą też skutkować ich angażowaniem się w ruchy społeczne, których działalność nie zawsze jest zgodna z systemem wartości ich rodziców i wychowawców (por. Oleszkowicz, 2006), i/lub samowykluczeniem z najbliższego środowiska. Dalszą konsekwencją są utrudnienia w zarysowaniu własnej drogi życiowej w wymiarze przyszłości.

Współcześnie problematyka sensu życia młodych ludzi nabiera na ważności między innymi ze względu na niepokojące znamiona doby globalizacji, w tym relatywizmu wartości, zmiany zadań życiowych (ich treści i sposobu strukturacji w czasie). Stanowi to uzasadnienie dla podjęcia bardziej pogłębionych badań nad poczuciem sensu własnego życia i budowanymi koncepcjami przyszłości osobistej przez młodzież z perspektywy psychologii rozwoju.

Literatura cytowana

- Adler, A. (1986). *Sens życia*. Warszawa: PWN.
- Bauman, Z. (2000). *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Bauman, Z. (2006). *Płynne życie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. New York: Guilford Press.
- Czapiński, J. (2004). Osobowość szczęśliwego człowieka. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 359-379). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Dołęga, Z. (2002). Wsparcie społeczne a samotność w okresie dorastania. *Psychologia Rozwojowa*, 7, 1, 65-74.
- Fromm, E. (2000). *Mieć czy być?* Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Giddens, A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gurba, E. (2011). Wczesna dorosłość. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 287-231). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1970). *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: PWN
- Kielar-Turska, M. (2000). Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 2, s. 285-332). Gdańsk: GWP.
- Kotlarska-Michalska, A. (2007). Czynniki utrudniające tworzenie się tożsamości współczesnej młodzieży. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 129-156). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2002). Life perspectives of adolescents in the context of social and economic changes in Poland. W: J. Trempała, L. E. Malmberg (red.), *Adolescents' future orientation. Theory and research* (s. 51-65). Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang.
- Liberska, H. (2004). *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2007). Współczesny obraz moratorium. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 25-52). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2007a). Perspektywy temporalne młodzieży niedostosowanej społecznie. *Psychologia Rozwojowa*, 2, 53-71.
- Liberska, H. (2009). Orientacja przyszłościowa młodzieży w dobie transformacji kulturowej. W: A. Błachnio (red.), *Globalizacja a jednostka* (s. 15-42). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Liberska, H. (2011). Teorie rozwoju psychicznego. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 71-126). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maslow, A. H. (2004). *W stronę psychologii istnienia*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: GWP.

- Niemczyński, A. (1980). *Modele indywidualnego rozwoju człowieka*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Niemczyński, A. (1988). Procesy rozwojowe człowieka w pełnym cyklu życia indywidualnego. W: M. Tyszkowa (red.), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia* (s. 222-232). Warszawa: PWN.
- Niemczyński, A. (2007). *Regulacja rozwoju człowieka przez idealizację życia godnego człowieka*. Wykład wygłoszony na XVI Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej. Poznań, 21-24 czerwca 2007.
- Nurmi, J. E., Liiceanu, A., Liberska, H. (1999). Future-oriented interests. W: F. A. Al-saker, A. Flammer (red.), *The Adolescent Experience. European and American Adolescents in the 1990s* (s. 85-98). Mahwah-New Jersey-London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Obuchowska, I. (1996). *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- Obuchowska, I. (2000). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 2, s. 163-201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obuchowski, K. (1993). *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski, K. (1995). *Przez galaktykę potrzeb*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Obuchowski, K. (2001). *W poszukiwaniu właściwości człowieka*. Poznań: Garmond Oficyna Wydawnicza.
- Obuchowski, K. (2002). *Od podmiotu do przedmiotu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej.
- Oleszkowicz, A. (2006). *Bunt młodzieńczy: uwarunkowania, formy, skutki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2011). Dorastanie. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 259-286). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piaget, J. (1977). *Psychologia i epistemologia*. Warszawa: PWN.
- Pietrasieński, Z. (1990). *Rozwój człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”
- Popielski, K. (1997). Rozwój i destrukcja poczucia sensu życia. W: P. Oleś (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 57-68). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Skrzypińska, K. (2002). Poczucie sensu życia i zadowolenie młodzieży studenckiej. *Psychologia Rozwojowa*, 7, 3, 77-92.
- Straś-Romanowska, M. (2000). Późna dorosłość. Wiek starzenia się. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 2, s. 263-292). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szuman, S. (1947). *Problemy życiowe młodzieży dorastającej*. Kraków: Wiedza, Zawód, Kultura.
- Szuman, S. (1985). Perspektywy, ideały i plany życiowe wychowanków. W: S. Szuman, *Podstawy rozwoju i wychowania w ontogenezie. Dzieła wybrane* (t. 2.). Warszawa: WSiP.

- Szuman, S., Pieter, J., Weryński, H. (1933). *Psychologia światopoglądu młodzieży*. Lwów-Warszawa: Naukowe Wydawnictwo Pedagogiczne.
- Tyszkowa, M. (1990). *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Walesa, Cz. (1988). Psychologiczna analiza decyzji życiowo doniosłych. Empiryczne badania wybranych grup młodzieży. W: A. Biela, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1985/86* (s. 277-350). Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Zaborowski, Z. (2002). *Człowiek, jego świat i życie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.